
WAAR IS MIJN THUIS?

INTERVIEW MET J. BERANOVA EN J. HUTKA

P. MEEL EN J. DUCAAT

Jaroslav Hutka is zanger, dichter en schrijver van romans en korte verhalen. Hij werd in 1947 in Tsjechoslowakije geboren, alwaar hij zich vanaf 1967 als liedjeszanger een aanzienlijke populariteit verwierf. Van zijn elpees werden meer dan honderdduizend exemplaren verkocht. Zijn kritische teksten echter brachten hem in aanvaring met het régime. Hij kreeg te maken met de veiligheidspolitie, die hem er op dwingende wijze aan herinnerde dat hij zich schuldig maakte aan staatsgevaarlijke activiteiten. Hutka besloot niettemin op de ingeslagen weg voort te gaan. Hij ondertekende het manifest van Charta 77, wat in de ogen van de autoriteiten een nog grotere smet op zijn reputatie wierp. Uiteindelijk stelde men hem voor de keuze of de gevangenis in te gaan of te vertrekken. Hutka koos voor het laatste en emigreerde in 1978 met zijn vrouw naar Nederland. Begin 1984 verscheen zijn eerste Nederlandstalige elpee getiteld *Hier is mijn thuis*.

Ook Jana Beranová is van Tsjechische origine. In 1948 vluchtte zij als jong meisje samen met haar ouders naar het Westen. Na een verblijf in Engeland vestigde de familie zich in 1955 in Nederland. Beranová volgde een economische opleiding en werkte enige tijd op het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Sinds een jaar of tien wijdt zij zich volledig aan het schrijven van poëzie en aan het vertalen van Tsjechische literatuur in het Nederlands. In 1978 gaf zij in eigen beheer een collage van ooggetuige-verslagen, gedichten en cartoons over de Praagse Lente uit onder de titel *Kaïn en Abel waren ook broers*. In 1983 publiceerde zij haar dichtbundel *Geen hemel zo hoog*. Uit het Tsjechisch vertaalde zij onder meer romans van Milan Kundera (tot nu toe: *Het leven is elders*, *Afscheidswals*, *Het boek van de lach en de vergetelheid* en *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan*) en stelde zij een bloemlezing samen uit het werk van Jaroslav Seifert (*En Vaarwel!*). Jana Beranová woont en werkt evenals Jaroslav Hutka in Rotterdam.

In het navolgende dubbel-interview zal de positie van de Tsjechische schrijver en zijn verhouding tot de staat uitvoerig aan de orde komen. Hierbij zal zowel de Nederlandse als de Tsjechische staat ter discussie staan. Bij wijze van inleiding wordt in het begin van het gesprek een vergelijking getrokken tussen cultuur en cultuurpolitiek in Nederland en in Tsjechoslowa-

kije.

B: Met een Fransman kun je serieuzer over politiek en cultuur praten dan met een Nederlander. Evenals de Engelsman houdt de Fransman van de geschiedenis van zijn land. Hij converseert er gemakkelijk en graag over, omdat hij het nodig vindt er over te praten. Die interesse voor zijn geboortegrond is bij hem diep geworteld. In de landen van Midden-Europa heeft deze belangstelling zich nog sterker ontwikkeld. Dat is logisch, want het zijn allemaal landen die gebonden zijn aan hun aarde. De mensen worden daardoor automatisch teruggeworpen op hun taal en cultuur. De Nederlander was echter vanouds een zeeman, een piraat. Hij trok er op uit, ontdekte nieuwe werelddelen, stichtte koloniën en dreef handel. Hij had veel minder tijd om over de dingen na te denken.

H: Dat is niet helemaal waar. Nederland en Vlaanderen hadden tot het begin van de achttiende eeuw een bloeiende schilderkunst. Die werd nergens anders ter wereld op zo'n hoog niveau bedreven. Elke slager, ja bijna elke boer kon goed schilderen. Je kunt je afvragen hoe het komt, dat juist piraten de schilderkunst zulke impulsen hebben gegeven.

B: Ik ben het er mee eens, dat dat opvallend is. Aan de andere kant was de schilderkunst de enige tak van cultuur die de Nederlanders bedreven. Echt serieus op grote schaal zeg maar. In de Middeleeuwen werd hier weliswaar het nodige aan letterkundige arbeid verricht, maar veel stelde dit niet voor. Het bleef hoofdzakelijk tot het declameren van volkspoëzie beperkt.

H: Misschien heeft elk land zijn eigen culturele richting. Je kunt bijvoorbeeld zeggen dat Frankrijk een hoog ontwikkeld land is, maar zoek muziek in Frankrijk. Die is er niet. De belangrijkste componisten komen uit Midden-Europa.

B: De culturele verscheidenheid en belangstelling is in Midden-Europa überhaupt groot. Zeker als Tsjechoslowakije vergelijkt met Nederland. Ik noem Nederlanders soms gekscherend barbaren, maar ik denk dat de meeste Tsjechen hier diep in hun hart geloven dat zij cultureel meer onderlegd zijn dan de Nederlanders. Waar wij bijvoorbeeld raar tegen aankijken, dat is de Nederlandse literatuur. Typerend voor de Nederlandse literatuur is de calvinistische beschrijvingskunst. Neem *Hersenschimmen* van Bernlef. Een roman geschreven in schitterende, gebeitelde taal. Beeldhouwwerk gewoon. Maar waar is de ziel van de schrijver? Waar is zijn betrokkenheid bij het onderwerp? Bernlef beschrijft de dementie van zo'n afstand, dat je na lezing van het boek met precies hetzelfde *lege* gevoel achterblijft. Alleen in de laatste tien pagina's doet hij iets met de taal waar een bepaald gevoel bij komt. Plaats hij het gegeven in het licht van andere dingen, in verbanden. Voor de rest begrijp ik niet waarom de roman hier zo is bejubeld. In Tsjechoslowakije zou men het boek vermoedelijk aan de straatstenen niet kwijt-raken.

H: Die reflexie — hoe bitter ook — tref je denk ik wel aan bij Multatuli. Ik heb alleen begrepen, dat Multatuli hier niet bij iedereen zo'n goede naam heeft. Dat velen hem afdoen als een Don Quichotte. Toch is hij naar mijn

mening één van de weinige Nederlandse schrijvers die iets durft. De meeste auteurs zetten figuren op papier, maar Multatuli maakt er typen van. En dat is literatuur. Geen vrijblijvende personages, maar typen als Droogstoppel. Daar kun je als schrijver mee voor de dag komen.

B: Precies.

H: Multatuli ontvouwt een visie op zijn personages en blijft niet als een toeschouwer aan de kant staan. Hij opent je hart door zijn standpunten naar voren te brengen, door zich kwetsbaar op te stellen.

B: En dat is moedig. Zeker in een land waar de mensen met een calvinistische erfenis belast zijn. Waar emoties worden verborgen en afstand wordt bewaard.

H: Al wil ik hier wel onmiddellijk aan toevoegen, dat Nederlandse schrijvers wat professionaliteit betreft — taalgebruik, compositie, stijl etc. — vaak meer kunnen dan Tsjechische schrijvers.

B: Beslist, maar ze durven er niet in te springen. Ze moffelen hun persoonlijke visie weg en dat stoort mij. Er zijn naast Multatuli gelukkig nog wel enkele gunstige uitzonderingen — ik denk aan Wolkers, Hermans en Reve —, maar ze zijn in de minderheid.

H: De status van de schrijver in Nederland is naar mijn mening medeverantwoordelijk voor zijn terughoudendheid. Hij verkeert in een heel andere positie dan zijn collega in Tsjechoslowakije. Ik kan me tenminste niet voorstellen, dat een Nederlandse schrijver een geestelijke beweging in de maatschappij op gang kan brengen. Voor zoiets staat de Westerse samenleving niet open. Ze accepteert de schrijver als burger, maar niet als iemand van wie maatschappelijke ideeën hoeven te worden verwacht. De schrijver blijft zodoende buitenspel staan. Hij krijgt de ruimte niet om de maatschappij in te springen.

B: Het is de vraag of hij dat wil.

H: Als de mogelijkheid zich voordoet, denk ik dat elke schrijver dat wil.

B: Ook als je heel anders bent opgevoed? Ik betwijfel het.

H: In Tsjechoslowakije heb ik vijftig procent van mijn werk vanuit een puur persoonlijke motivatie geschreven. De andere vijftig procent was beïnvloed door de reactie van het publiek. Die reactie betekende zeer veel voor mij.

B: Het is de wisselwerking die je nodig hebt.

H: Ja. Maar de schrijvers gaan er hier vanuit, dat ze het publiek niet nodig hebben. Het laat hen onverschillig voor wie ze schrijven. Een kunstenaar kan echter nooit zonder zijn publiek. Alleen met mensen om zich heen kan hij vrij zijn, want de echte vrijheid is de harmonie tussen — in mijn geval — de zanger en zijn toehoorders. Als er niemand luistert, dan heeft je werk geen zin. Dan heb je geen controle over wat je zegt. Je brengt dan dingen voort die geen aansluiting hebben bij de maatschappij. Kale, eenzame, nietszeggende dingen.

B: In Tsjechoslowakije zijn schrijvers openbare personen. Die openbaarheid is de basis van hun schrijverschap. Ze schrijven niet voor zichzelf, maar voor een publiek. Evenals wetenschappers kun je ze onmogelijk isoleren van de maatschappij, want daar staan ze met beide benen in. In Nederland signaleer ik de laatste jaren een ontwikkeling die enigszins dezelfde kant op gaat. Steeds meer schrijvers — heb ik het idee — stappen naar de mensen toe, le-

zen hun werk voor in theaters en cafés en durven zich echt voor de wolven te gooien. Daar staat tegenover, dat de meeste Nederlandse auteurs in hun boeken nog altijd weigeren zich met politiek en de wereld in te laten, misschien uit angst dat hun boeken anders niet meer zullen verkopen. En degenen die het wel doen — ik denk in dit verband ook aan politiek theater — houden zich meer bezig met politiek dan met hun vak en leveren over het algemeen slechte producten af.

H: Tekenend voor datgene waar wij het nu over hebben, is het Ministerie van WVC. Mijs inziens een Orwell-achtige verschijning, want volksgezondheid en cultuur hebben natuurlijk niets met elkaar te maken. En welzijn, dat is gewoon ideologische onzin. Dat bestaat niet, welzijn. Anderzijds vormt cultuur in Nederland ontegenzeggelijk een deel van de etalage van het zogenaamde welzijn. Cultuur staat hier buiten de weerspiegeling en dynamiek van het leven. Het geeft louter een zekere materiële rijkdom weer. Je koopt een boek, niet omdat je geïnteresseerd bent in de inhoud ervan, maar omdat iedereen het aanschafte en omdat je het leuk vindt het in de kast te hebben staan. Met de gesubsidieerde cultuur is het al even droevig gesteld als met de commerciële cultuur. De staat steekt geld in allerlei projecten, maar zonder veel resultaat. De schrijvers en kunstenaars kunnen van de subsidies leven; het contact met het publiek hebben zij echter verloren. Je taalt niet meer naar de opinie van de mensen als je comfortabel op je eiland in het zogenaamde welzijn zit. En de vrije kunst verkeert in een nog penibeler situatie. Het is moeilijk om voor deze kunst een publiek te vinden, aangezien de meeste plaatsen reeds zijn ingenomen door de commerciële en de gesubsidieerde kunst. Een tragische ontwikkeling die voor de toekomst funest kan zijn. De zin van cultuur is immers de beleving van het leven? Door kunst en cultuur kun je je ervaringswereld vergroten en verdiepen en aldus je leven verrijken. In Nederland gebeurt dit veel te weinig.

B: Maar waar is het begin? De kunstenaars die gesubsidieerd moeten worden zijn degenen die goed werk leveren, maar onvoldoende betaald worden. Die in een blad schrijven en vijftien gulden per pagina ontvangen of zoiets dergelijks.

H: Waar het om gaat is: welke kunstenaar moet subsidie krijgen en welke niet. Wie bepaalt dat? Voor je er erg in hebt, werk je voor een groep ambtenaren.

B: Precies. Maar waarom is de waardering voor de schrijver zo laag? Van de kant van het publiek en van de zijde van de uitgevers. Vijftien gulden per pagina kun je toch geen normale waardering noemen? Bij het vertalen zie je dezelfde oneigenlijke toestanden. Ik krijg achtenenhalve cent per woord. En dat is bruto, dus zit er voor mij niets anders op dan op elk project subsidie aan te vragen. De waanzin ten top, want concreet betekent dat een doolhof van formuliertjes en papiertjes die allemaal op tijd moeten worden ingevuld. Waarom geeft een uitgever je hier geen fatsoenlijk honorarium zoals in Tsjechoslowakije gebruikelijk is?

H: De situatie in Nederland verschilt denk ik aanmerkelijk van die in Tsjechoslowakije. In Tsjechoslowakije zijn de boeken bijvoorbeeld een stuk goedkoper dan in Nederland. Dit hangt samen met het feit, dat de Tsjechen door de bank genomen gretige lezers zijn die veel boeken kopen. De uitge-

vers komen dus met grote oplagen, waardoor de prijs per boek relatief laag kan blijven.

B: Inderdaad. Poëziebundels worden soms in een eerste oplage van dertig-duizend exemplaren gedrukt.

H: Gemiddeld is een schrijver in Tsjechoslowakije in staat van de opbrengst van één boek een heel jaar te leven. De eerste druk van een roman levert hem gemiddeld dertig tot veertig duizend kronen op. Publiceer je in Nederland een boek, dan zijn je inkomsten veel geringer. Voor een eerste druk krijg je twee- tot drieduizend gulden waarvan je net een maand kunt leven. In Tsjechoslowakije ben je als schrijver financieel dus beter af. Subsidies bestaan daar dan ook niet, want ze zijn eenvoudigweg niet nodig. De mensen zijn gewend om regelmatig naar de boekhandel te gaan en boeken te kopen. Ik ging elke donderdag naar de boekwinkel. Ik kocht dan twee of drie boeken. Soms schafte ik ze alleen maar aan om er thuis wat in te kunnen bladeren. Dat was geen enkel punt. Zo billijk zijn de prijzen nu eenmaal. En iedereen koopt boeken. Het klinkt wat overdreven als je zegt: de klassen zijn doorgebroken, maar voor wat betreft het culturele leven gaat dit wel op. Hier heb je bepaalde lagen van de bevolking die nooit een boek kopen. Dat komt in Tsjechoslowakije niet voor. Of je nu arbeider bent of directeur, je koopt boeken. Ik vind dat één van de pluspunten van het socialisme.

B: Een arbeider heeft gewoon een boekenkast thuis. Zo simpel is dat. Terwijl hier — hoe luidt dat grapje ook al weer: zal ik jou een boek geven; nee dank je, ik heb al een boek. Dat is een typisch Nederlands grapje. Dat is heel typerend voor de situatie hier.

H: In Tsjechoslowakije lopen de sociale klassen veel meer door elkaar. Je werkt wel als arbeider, maar je bent geen arbeider in de betekenis van iemand die behoort tot een laag die verschilt van andere lagen van de bevolking. Je woont ook niet in een arbeiderswijk. Je woont ergens. Echte arbeiderswijken bestaan niet meer in Praag. Alleen de communistische leiders wonen in een afzonderlijke wijk. Zij staan tegenover de rest van het volk, dat zich door hen onderdrukt voelt. Hier heb je als burger nog het idee, dat je invloed hebt op de maatschappij. Daar leven de mensen met de gedachte, dat aan de pyramide van de macht toch niet te tornen valt. De enige manier waarop ze hun gevoelens van machteloosheid de baas kunnen blijven, is door zich te verdiepen in de cultuur van hun land.

B: Men heeft uiteraard ook weinig keus. De televisie wordt gecontroleerd door de staat en zendt dus volstrekt oninteressante programma's uit. Dan ligt het voor de hand, dat de mensen snel naar een boek grijpen.

H: De grote interesse voor literatuur bij ons stamt uit de negentiende eeuw. Tot tweehonderd jaar na de Dertigjarige Oorlog bestond er in Moravië en Bohemen officieel namelijk geen Tsjechische taal. De Tsjechische cultuur en de Tsjechische intelligentsia waren uitgeroeid. Twee eeuwen lang werd er geen enkel boek in het Tsjechisch geschreven. In het begin van de negentiende eeuw echter begon een klein groepje intellectuelen met pogingen om de Tsjechische taal nieuw leven in te blazen. Omdat de bevolking de Tsjechische taal niet meer machtig was en alleen Duits kende, ontwikkelden zij een soort esperanto, een mengelmoesje van Duits en verbasterd oud-Tsjechisch. Geleidelijk aan werd dit esperanto door de mensen opgepikt.

Men verving Duitse woorden door Tsjechische equivalenten, met als gevolg dat in de jaren vijftig en zestig het Tsjechisch een enorme bloei doormaakte. Het voortbestaan van de Tsjechische taal werd een volkszaak en raakte onlosmakelijk verbonden met het Tsjechische nationalisme. Via de taal hebben wij ons van de Habsburgers weten te emanciperen.

B: Driehonderd jaar hebben wij onder het Habsburgse juk geleefd. Het was een verschrikkelijke tijd. Kijk maar naar Kafka, die sprak zeer slecht Tsjechisch.

H: Nee, juist heel goed.

B: Nou, ik heb enkele brieven van hem in het Tsjechisch gelezen...

H: Ik ken een aantal van zijn Tsjechische verhalen. Dat is niet te geloven. Het is gewoon oud-Tsjechisch, tot in alle details en zonder grammaticale fouten.

B: Wat ik onder ogen heb gehad, was een typisch, aangepast taaltje.

H: Tsjechisch uit de jaren twintig.

B: Ja, doorspekt met veel Duitse woorden.

H: Kafka was – dat is waar – in het Tsjechisch niet zo goed thuis als in het Duits.

B: De stijl van die brieven deed in elk geval niet Tsjechisch aan.

H: De essentie van zijn werk ligt natuurlijk verankerd in zijn jood-zijn. Het Duits en het Tsjechisch waren voor Kafka beiden vreemde talen.

*Ik wilde in dat tumult
een paar onthutsende woorden uitspuwen,
Opdat iemands hand de angst weg zal vagen
van mensenogen die wachten,
want ik geloof dat nu de tijd is gekomen
om een moord recht in het gezicht te zeggen:
Je bent moord.
Laagheid, ook met een lauwerkrans,
blijft laagheid,
leugen blijft leugen, zoals vanouds.
En een pistool in de hand
zal nooit meer
een onschuldige deur openen.
Maar ik wilde teveel
in deze eeuw en in dit land,
waar de bloeiende boom van zinsbegoocheling
snel verandert in zand.*

Jaroslav Seifert

H: In Tsjechoslowakije wordt een schrijver beschouwd als een populair politicus. Hij is iemand die iets te zeggen heeft voor en over de maatschappij.

B: Hij vervult een leidende functie. Is een soort leider van het volk.

H: Een illustratie daarvan vormt de reactie van de regering op Charta 77. Een paar honderd mensen hadden een aantal documenten ondertekend, een puur intellectuele daad. Het had in Nederland geen opzien gebaard. Wat in Tsjecho-Slowakije echter telde was dat *schrijvers* Charta ondertekend hadden. Schrijvers genieten aanzien en bezitten invloed. Daarom voelde de regering zich bedreigd. En wat zou de Praagse Lente hebben voorgesteld zonder *Literární Listý*? Dit literaire weekblad had eind 1967 een oplage van driehonderd zestigduizend exemplaren. Iedereen las het! Ik ook, al kon ik mezelf niet vinden in de ontwikkelingen die zich toen voordeden. Ik had noch vertrouwen in de schrijvers die in *Literární Listý* schreven noch in de ministers van de regering-Dubček. Voor mijn generatie waren het allemaal communisten met vuile handen. Hun ideeën beschouwden wij als achterhaald. Wanneer de oudere generatie op de mogelijkheid van een Russische interventie wees, vatten wij dit op als een smoesje, als een excuus voor hun streven naar macht. De Russen leefden in onze verbeelding ergens ver weg. Het idee dat ze invloed hadden, vonden wij absurd.

B: Jij had dus liever gehad, dat de regering radicaler was opgetreden en de hervormingen snel had doorgevoerd.

H: Ja, Dubček was ons te conservatief.

B: Terwijl wij in het buitenland dachten: dat lukt ze nooit, ze gaan te ver. Wij zagen de mogelijkheid van een Russische inval als een reëel gevaar.

H: Op die manier werd er overal gedacht in het Westen. Maar de Russische bezetting heeft het beeld van de Praagse Lente sterk vertekend. Men is er altijd van uitgegaan, dat het Tsjecho-Slowaakse volk één was in zijn streven naar een socialisme met een menselijk gezicht. Tot 21 augustus 1968 echter bestonden er verschillende visies op de loop van het liberaliseringsproces. De meningen waren verdeeld. Het volk werd pas één ná de Russische inval. Vanaf toen had men werkelijk iets gemeenschappelijks, namelijk de haat tegen de bezetter. Goed beschouwd was de hele ontwikkeling die de communistische partij doormaakte niets anders dan een poging zich aan te passen aan de wensen van het volk. Dáár kwamen de hervormingsideeën vandaan, niet van de partij. De partij liep achter de gebeurtenissen aan. Ze schoof voor iedereen aanvaardbare figuren naar voren, zoals Dubček bijvoorbeeld. Een slappe communistische ambtenaar met een sympathiek gezicht, maar zonder ideeën. Iemand die dan ook al gauw van het politieke toneel verdween. Ik vermoed, dat als Dubček een sterkere persoonlijkheid was geweest de Russen een meer voorzichtige koers hadden gevolgd. De crisis van de tijd was echter, dat er geen mannen met persoonlijkheid in de regering zitting hadden. Behalve dan Kriegel, maar die beschikte over weinig politieke invloed. De hele situatie — zoals later ook bij de onderhandelingen in Moskou — is voor ons vergelijkbaar met het begin van de Dertigjarige Oorlog. Toen was de bevolking ook overgeleverd aan een zwakke leider, die voortdurend twijfelde en niet wist wat hij wilde.

B: Toch werd Dubček op handen gedragen. Men stelde hem steeds voor als één van de mensen die het helemaal ging maken.

H: Niet iedereen dacht er zo over.

B: Maar de meesten toch wel.

H: Ik weet het niet. Als ik kijk naar mijn optredens. Daar kwam het vaak

tot discussie over de politieke situatie van dat moment. Mijn antwoord was altijd: Dubček is een communist, hoe kan ik nu vertrouwen hebben in die man? En iedere keer wanneer ik dit zei, kreeg ik applaus van het publiek. Het image van Dubček – als zijnde de personificatie van de grotere vrijheid – is pas na de Russische bezetting ontstaan.

B: Toen maakte men een soort martelaar van hem.

H: Ja, toen werd er plotseling over iedereen veel milder gedacht. Toen was ook Smrkovský niet meer zo'n idioot en beschouwde men Svoboda ook niet meer als een echte verrader. Men ging de daden van de eigen leiders vergoelijken, om de gelederen tegenover de Russen te kunnen sluiten. De maanden vóór de inval daarentegen heb ik proberen vast te leggen in mijn lied *Waarschijnlijke afstanden*, dat ik in januari 1968 schreef. Het is een pessimistisch lied, een lied dat eigenlijk handelt over de betrekkelijkheid van de dingen. Veel mensen vertelden mij, dat het uitdrukking gaf aan hun gevoelens tijdens die periode. Je moet ook niet uit het oog verliezen, dat er elke dag demonstraties plaatsvonden tegen het bewind van Dubček. Vooral de jongeren wilden iets totaal anders. Iets waarbij de oude machtsstructuren doorbroken zouden worden. Een meerderheid van hen organiseerde zich in een nieuwe partij die KAN heette, wat staat voor club van niet-partijleden. Door middel van deze partij hoopten zij de fundamente te leggen voor een democratisch Tsjechoslowakije zonder censuur en met vrijheid van denken en spreken.

B: Kundera heeft de Praagse Lente 'een klopjacht op een verloren daad' genoemd. Hij bedoelde hiermee, dat degenen die de revolutie van 1948 hadden toegejuicht deze uit de hand hadden zien lopen en in 1968 probeerden te corrigeren. Ik denk dat deze uitspraak juist is. Hij gaat in ieder geval op voor de oudere generatie waartoe Kundera behoorde.

H: Kundera was een communistische dichter. Als je zijn verzen leest, dat is niet te geloven. Hij was een ware gelovige!

B: Met een heel oprecht geloof. Want dat was het probleem natuurlijk. Alle mensen waren in die tijd oprecht gelovige communisten. Maar het liep fout. De revolutie sloeg op hol, men ging elkaar vervolgen, processen kwamen op gang etc. En toen de ogen van de mensen eenmaal waren geopend, kreeg je twee reacties. Eén groep zei: dit konden wij niet voorzien, wij wassen onze handen in onschuld. En een andere groep die zei: laten we proberen er nog iets goeds van te maken, misschien kunnen we de zaken nog recht zetten. Kundera behoorde tot die laatste groep. In 1948 had hij meegewerkt aan de totstandkoming van het communistische 'paradijs'. Aan de Praagse Lente droeg hij *De Grap* bij, een roman welke hij in 1967 publiceerde en die heel populair werd. Ik vind het zelf zijn minst interessante werk.

H: In 1980 heb ik Kundera twee keer uitvoerig gesproken in Parijs. Ik had hem lange tijd niet meer gezien en was benieuwd naar zijn houding ten opzichte van de situatie in Tsjechoslowakije. Uit onze gesprekken bleek, dat hij diep teleurgesteld was in het Westen. Hij beweerde dat de laatste keer dat hij vrijuit had kunnen spreken in 1968 in Tsjechoslowakije was geweest. In Frankrijk had hij de indruk, dat hij niet kon zeggen wat hij dacht.

B: Dat heb ik hem dus nooit horen zeggen.

H: Hij zei het mij onder vier ogen.

B: Kundera is op een gegeven moment in een isolement terecht gekomen. Hij werd overal uitgegooid, ook uit de filmacademie in Praag waar hij toen werkte. Zijn roman *Het leven is elders* wilde men nergens publiceren. Om in leven te blijven accepteerde hij allerlei baantjes. Hij was enige tijd taxichauffeur, schreef horoscopen etc. Op het laatst had hij met niemand meer contact en kon hij zich helemaal aan het schrijven wijden. Dat heeft hij voor zichzelf als enorm bevrijdend ervaren. Misschien dat je dat bedoelt.

H: Nou, hij heeft mij duidelijk gezegd: 'ik moet mijn woorden en gedachten altijd aanpassen aan het westerse denken. Als ik zeg waar het op staat, dan worden mijn woorden verkeerd uitgelegd'.

B: Dat kan ik me wel voorstellen. Dat je bepaalde dingen voor je houdt, omdat je anders niet begrepen wordt. Ik denk dat iedere emigrant dat in het begin heeft.

H: Dat is zo. Ik ben dat in Canada inderdaad ook tegengekomen. Dat veel Tsjechische emigranten zich voorzichtig en weinig kritisch opstelden uit angst de bewoners van hun gastland te beledigen.

B: Bij Kundera speelt denk ik tevens een zeker opportunisme mee. Hij is een ambitieus man en het zou mij niet verwonderen als hij dacht: wil ik in Frankrijk gewoon blijven schrijven en verkopen, dan moet ik geen grote mond opzetten. Dan kan ik me beter wat op de achtergrond houden. Kundera wil ook beslist niet als een dissident worden bekeken. Hij heeft zelfs een hekel aan al dat dissidenten-gedoe. Zijn blik reikt verder dan het enge wereldje van de Tsjechische emigranten. Hij geeft er de voorkeur aan beschouwd te worden als een gewone schrijver. Als een auteur die probeert zijn vak zo goed mogelijk uit te oefenen. Men valt vaak over de erotiek die in zijn boeken zo'n vooraanstaande plaats is toebedeeld. Het komt mij voor, dat hij meent dat op die manier de gebeurtenissen in zijn romans het beste uitgekristalliseerd raken. Het is voor hem het middel, dat hem in staat stelt de juiste proporties te vinden en de zaken van diverse kanten te belichten. Ik geloof niet — zoals wel eens wordt gesuggereerd — dat Kundera wil beweren dat de erotiek het enige is wat de Tsjechen nog rest. De erotiek als toevluchtsoord voor een kommervol bestaan. Nee, ik dacht niet dat hij dat bedoelde.

H: Kundera's werk is typerend voor de Tsjechische manier van schrijven. Hij beperkt zich niet tot het geven van beschrijvingen, maar komt met duidelijke ideeën. Hij brengt zijn standpunten naar voren en geeft zijn visie op de toekomst van de mens. Daarmee loopt hij natuurlijk het risico zich als een schoolmeester te gaan gedragen.

B: Toch kun je hem moeilijk een didacticus noemen. Hij uit zich wel, maar neemt bepaalde dingen ook direct weer terug. Hij zegt niet zo *is* het en dat *moet* jij vinden. Hij zegt *stel*. Voor moraliseren heeft hij een veel te speelse en relativiserende geest. Seifert is weer een ander geval. Hij is veeleer een apolitieke dichter: bij mijn weten heeft hij in zijn poëzie het regime nooit aangevallen. Hij koestert alleen wel een grote vrijheidsliefde. Zo weigert hij socialistisch-realistische poëzie te schrijven en heeft hij zich altijd verzet tegen elke vorm van censuur. Echt in ongenade gevallen is hij echter nooit. Er zijn verscheidene publicatieverboden tegen hem uitgevaardigd, maar zijn krachtige persoonlijkheid en autoriteit bij het volk hebben hem steeds voor zwaardere

straffen behoed. Wat niet wegneemt, dat hij doorlopend aan allerlei overheidsbemoeienis heeft blootgestaan. Een mooi voorbeeld daarvan is het geharrewar rond zijn bundel *De Pestzuil*. Seifert wilde deze in 1971 publiceren, maar dit werd niet toegestaan. Niet vanwege de inhoud van de gedichten, maar vanwege de titel van het werk. Gevreesd werd dat zijn lezers deze als een toespeeling op het slechte functioneren van het regime zouden beoordelen. Ze waren daarom wel bereid de gedichten te drukken, maar alleen wanneer Seifert met een andere titel zou komen. Seifert wenste zijn principes evenwel geen geweld aan te doen en hield voet bij stuk. Zodoende verscheen er geen officiële editie van de bundel, maar alleen een samizdat-uitgave. Later werd *De Pestzuil* in Engeland gepubliceerd. Pas enkele jaren daarna mocht de bundel ook in Tsjechoslowakije onder de oorspronkelijke titel in de handel worden gebracht. Je kunt jezelf de vraag stellen waarom de overheid Seifert maar zo'n beetje zijn gang laat gaan. Ik geloof dat het komt, omdat ze niet tegen hem opgewassen zijn. De man heeft zoveel karakter, zoveel wilskracht, die is niet kapot te krijgen. Zelfs al zou hij onder druk worden gezet, dan nog zou hij er niet in toestemmen Tsjechoslowakije te verlaten. Daar ben ik van overtuigd. Daarvoor is hij veel te veel met zijn taal en zijn volk verbonden. Het verbieden van zijn poëzie heeft daarom ook geen enkele zin. De manuscripten vinden hun weg naar het publiek toch wel.

H: Seifert heeft mijns inziens ook het nodige geluk gehad.

B: Zonder meer. Als je zijn levensloop vergelijkt met die van Holan, dan is Seifert er genadig van afgekomen. Holan schrijft weliswaar een heel ander soort poëzie dan Seifert, doch beiden zijn van dezelfde orde van grootte. Beide dichters dragen de titel van 'nationaal kunstenaar', de hoogste onderscheiding die een kunstenaar in Tsjechoslowakije kan ontvangen. In tegenstelling tot Seifert is Holan echter jarenlang het zwijgen opgelegd.

H: Bij Kohout is het tenminste nog op een enigszins komische wijze misgegaan. Kohout werkte een jaar in Wenen met een stipendium en wilde terugkeren naar Praag. Maar in de tussentijd had men hem zijn staatsburgerschap afgenomen, zodat hij het land niet meer inkwam. Toen hij probeerde de grens vanuit Oostenrijk over te steken, hield de Tsjechische douane hem tegen. Vervolgens hebben ze hem letterlijk naar Oostenrijk moeten terugduwen. Zijn vrouw werd zelfs door de douane de grens overgedragen (lacht). Bij mij hebben ze het over de boeg van de pesterijtjes gegooid. Om maar wat te noemen: in 1974 kreeg ik de prijs van de Tsjechische staatstelevisie, maar ik mocht niet op het scherm verschijnen aangezien ik lang haar droeg. Twee jaar later werd een elpee van mij uitgeroepen tot elpee van het jaar. De pers mocht hier wel melding van maken, maar het was ze niet toegestaan mijn naam te noemen. En zo ging het maar door. Ik werd door de politie voor ondervraging meegenomen en het kostte me steeds meer moeite om behoorlijk mijn werk te doen. De laatste keer dat ik in de gelegenheid was een optreden te verzorgen, was in de zomer van 1977. Ik gaf toen een concert ergens in Slowakije, in een openlucht-theater voor zeventuizend mensen. Dat was het einde. Vanaf die datum werd ik hoe langer hoe vaker door de veiligheidspolitie verhoord. Het kortste verhoor wat ik meemaakte duurde twaalf uur. Iedere keer trachtten ze mij in de schoenen te schuiven, dat ik subversieve activiteiten tegen de staat ontplooid. Die beschuldiging heb ik

echter altijd van de hand gewezen. Ook weigerde ik met de politie over mijn liederen in discussie te gaan. Ik hield vol dat ik niets met hen te maken had en dat het overbodig was mij iets te vragen. Enerzijds waren ze boos, dat ik zo stug aan mijn opvattingen vasthield, anderzijds verbaasden ze zich er over dat ik altijd rustig bleef en nooit agressief werd.

B: Jij had natuurlijk het voordeel, dat je je teksten niet zwart op wit hoeft te publiceren.

H: Nee, dat was niet nodig. Ik zóng mijn teksten. Mijn mond was mijn uitgever. Zelfcensuur heb ik zodoende nooit toe hoeven passen. Maar goed, in het voorjaar van 1978 werd een begin gemaakt met het proces tegen mij. Ze hadden een hoeveelheid bewijsmateriaal verzameld — mijn elpees vielen daar niet onder — en dit naar de rechtbank gestuurd met de vraag of ik een kunstenaar was of niet. De rechtbank oordeelde, dat ik *geen* kunstenaar was. Uit deze beslissing vloeide voort, dat alle contracten die ik de afgelopen tien jaar afgesloten had vals waren. Ze bezaten geen rechtsgeldigheid, want ik had mij al die jaren ten onrechte voor een kunstenaar uitgegeven. De uiteindelijke aanklacht luidde dan ook: Jaroslav Hutka heeft het volk bedrogen en zijn inkomsten van de arbeidersklasse gestolen. Hoewel formeel gezien mijn proces dus geen politiek proces was — ik had mij immers schuldig gemaakt aan een economisch delict — had het proces vanzelfsprekend wel politieke implicaties. Het vonnis liet wat dat betreft niets te raden over: ik kon kiezen tussen gevangenisstraf of verbanning. Om mijn besluit te beïnvloeden zetten ze mij onder psychische druk. Ze hadden namelijk drie jongens — die een optreden van mij hadden georganiseerd — opgepakt en achter slot en grendel gezet. In feite dienden ze als gijzelaars, want het ging de politie er natuurlijk om mij te treffen. Je kunt wel zeggen, dat ze dat gelukt is. Ik voelde me erg schuldig over die arrestaties. Toen ik hoorde, dat de jongens tot meer dan een jaar gevangenisstraf waren veroordeeld, gaf dat de doorslag: ik besloot te vertrekken. Samen met mijn vrouw ben ik toen naar de Nederlandse ambassade gestapt. Het leek me het enige juiste wat ik kon doen.

HIER IS MIJN THUIS

*Lege woorden klinken 't land door van geknakte zielen.
Niemand hier die nog zou opstaan voor een trots verwijt.
Dit 's een lied van toebehoren
aan de streek waar 'k ben geboren.
Hier is mijn thuis.*

*Wie als slaaf aan de kar moet slepen van vergulde historie,
toont alleen een mistig voorbeeld van lafhartigheid.
Achter grappen blijft hij binnen,
maar kan niemand meer beminnen.
Hier is mijn thuis.*

Ingeleverd is zijn wil, hij heeft niet meer te kiezen,

*laat de akker van zijn taal braak liggen, ploegt hem niet.
Hij wil, blind voor eigen waarde.
enkel voortbestaan op aarde.
Hier is mijn thuis.*

*Als de zon schijnt, dan beschermt hij afgewend zijn ogen;
voor een helderklinkend woord stopt hij zijn oren dicht.
Een windvlaag doet hem verbleken,
regen is een onheilsteken.
Hier is mijn thuis.*

*Zonder hoop, dag in dag uit, beweegt hij nergens heen.
Niemand heeft hij iets te geven, scheldt op iedereen,
als een berg vermoeid en willig,
als een beek zo krom en grillig.
Hier is mijn thuis.*

*Toen de eerste donderslag viel, stak hij kaarsen aan;
toen het kletterde op het dak, heeft hij zijn ziel verkocht.
Voor de storm van schrik bevangen
liet hij hoofd en handen hangen.
Hier is mijn thuis.*

*Waar moet ik mijn honger stillen, als men thuis zegt: eet niet!
Waar kan ik nog één woord spreken, als men thuis zegt: zwijg!
'k Sterf als ik mij niet kan warmen,
als ik niemand kan omarmen.
Hier is mijn thuis.*

Jaroslav Hutka

B: Het beeld dat het Westen heeft van Tsjechoslowakije is vaak erg ongenueanceerd. Zo meent men bijvoorbeeld zeker te weten, dat alle van staatswege uitgegeven boeken de moeite van het lezen niet waard zijn omdat ze slechts zouden bestaan bij de gratie van hun socialistisch-realistische strekking. Dit nu is een misvatting. Er zijn jonge dichters die beslist interessante poëzie publiceren, ook al zijn velen van hen gedwongen zich aan de censuur te onderwerpen. Tevens moet er op gewezen worden, dat er in Tsjechoslowakije goede vertalingen van internationale klassieken verschijnen. Bovendien kun je in de grote steden bij de betere antiquariaten terecht. Ik ben er op die manier ooit in geslaagd voor vijf kronen twee delen van de verzamelde werken van Seifert op de kop te tikken. Vijf kronen is omgerekend in Nederlands geld ongeveer 1,30. Daar komt bij dat de censuur — die officieel overigens niet eens bestaat — zeer willekeurig en onvoorspelbaar is. Het is niet zo dat hier alles kan en in Tsjechoslowakije niets. Binnen zekere marges kun je daar zeker wel wat uitgegeven krijgen.

H: Dat gebrek aan nuancering is naar mijn idee grotendeels te wijten aan desinteresse. Ik kan het aflezen aan de reacties van mijn publiek hier. Dat toont over het algemeen weinig belangstelling voor de historische achtergronden van mijn teksten. Pas als ik er wat over vertel, hebben ze er aandacht voor. Dit ligt natuurlijk ook aan het feit, dat ik mij van de Tsjechische taal bedien. Er is nog maar een klein deel van mijn liedjes in het Nederlands vertaald. Van mijn poëzie zelfs nog helemaal niets. Maar die ongenueanceerdheid heeft denk ik ook te maken met een veel algemener probleem. Hier is men vrijwel uitsluitend geïnteresseerd in de periode van en voor de Praagse Lente. Ik behoor echter tot de generatie van ná de Praagse Lente. Wij zijn zodoende een onbekende generatie voor het Westen. We worden hooguit beschouwd als het afval van de onvrijheid in TsjechoSlowakije.

B: Je hebt het in elk geval duizend keer moeilijker dan iemand als Kundera. Die had in Frankrijk al een literaire prijs gekregen, terwijl hij nog in TsjechoSlowakije woonde. Voordat hij de wijk naar Frankrijk nam, was zijn naam daar al gevestigd. Jij komt veel meer uit het niets. Jij moet je bekendheid nog opbouwen.

H: Toen ik in Nederland aankwam, was ik zeer verbaasd. Het verhaal leek me spannend genoeg: ik had drie romans geschreven, een paar bundels poëzie en tweehonderd liederen. Voorts had ik duizend optredens achter de rug. En iedereen reageerde met 'oh, leuk', maar niemand bleek geïnteresseerd in de inhoud van mijn werk.

B: Met Tsjechische auteurs was het vaak ook zo. Toen in 1977 of '78 Joost de Wit van de Stichting voor Vertalingen in Amsterdam *Het leven is elders* van Kundera aan Meulenhoff aanbood, zei Laurens van Krevelen: 'wie leest er nou een Tsjech?', en hij toonde geen enkele belangstelling voor de inhoud van het boek. Meulenhoff gaf toen reeds het werk van Vaculik uit, dat zeer slecht verkocht. Nederland was in die tijd helemaal in de ban van de Zuid-Amerikaanse literatuur. Je kunt het zo gek niet bedenken of het werd wel vertaald. Nu zie je hetzelfde met de Afrikaanse literatuur. Misschien dat in de toekomst de Tsjechische literatuur nog eens zo'n grote populariteit ten deel zal vallen.

H: Die modeverschijnselen doen zich ook voor in de Nederlandse journalistiek. Kijk naar Charta: een aantal bekende namen is er uit verdwenen en prompt verliest de pers zijn belangstelling, terwijl het werk van de beweging gewoon doorgaat. Men denkt dat er in TsjechoSlowakije niets meer gebeurt. Ik ben juist van mening, dat in Nederland alles hetzelfde blijft. De mensen leven hier zonder relatie tot de tijd en de ontwikkeling van de geschiedenis. Er heerst een merkwaardige tevredenheid die op niets is gebaseerd. Alleen de druk van het geld lijkt het bestaan van de mensen te beheersen. Het klinkt raar, maar in TsjechoSlowakije is het tegenovergestelde het geval. Daar zijn de mensen bij het toneel, de muziek en de historie betrokken. Cultuur leeft en wordt niet aangetast door stilstand of verval. De geestelijke vermogens van de mensen kunnen nog steeds gemobiliseerd worden en dat vind ik erg hoopvol. Ik heb hier meer dan eens met Havel over gesproken. Evenmin als ik beschouwt hij het Westen als een constante waar je van op aan kunt. Het is een oud verhaal, want TsjechoSlowakije heeft in feite al in 1938 al het vertrouwen in het Westen verloren. Toen werd het land immers zonder scrupules door Chamberlain en Daladier aan Nazi-Duitsland opgeofferd. Ik kan het dan ook onmogelijk met Kundera eens zijn als hij stelt, dat de Tsjechische

landen cultureel tot het Westen behoren. Verre van dat. Bohemen en Moravië zijn er nooit in geslaagd aansluiting te vinden bij West-Europa noch omgekeerd. Alleen door zich te verlaten op hun eigen wortels hebben ze weten te overleven.

B: Het is mij één keer gelukt naar Tsjechoslowakije terug te keren. Dat was in 1982 via het Tsjechische consulaat in Belgrado. Ik stapte daar met veel flair naar binnen en vertelde dat ik Nederlandse was en een stempeltje wilde om over Tsjechoslowakije naar West-Duitsland te kunnen reizen. En waarachtig, ik kreeg een stempeltje voor 24 uur. In Praag heb ik mijn verblijf vervolgens nog eens met twee dagen kunnen verlengen. Met behulp van Amerikaanse sigaretten: alles is daar nu eenmaal te koop. Toen Seifert vorig jaar de Nobelprijs werd toegekend, heb ik nog een poging gewaagd. Ik heb me toen in laten schrijven voor een driedaagse reis naar Praag als Ajax-supporter. Je reist dan op een groepsvisum. Zo'n groepsvisum werkt met een lijst met namen en geboortedata, niet met paspoorten. Ik dacht een redelijke kans te maken, maar werd er toch tussen uitgelicht. Vlak voor de vertrekdatum belde iemand van het reisbureau me op en deelde me tamelijk panisch mee dat ze van de Tsjechische ambassade had vernomen dat ik een dissidente was. Ik kon met andere woorden rustig thuisblijven. De vriendin met wie ik had geboekt, is echter gewoon gegaan. Samen met een andere vriendin die ik mijn ticket cadeau heb gedaan. Die vriendin is naar Seifert gegaan met een lijst vol vragen in verband met de vertaling van zijn gedichten. Kennissen van mij hebben naderhand de door mij gemaakte bloemlezing en de knipsels uit Nederlandse kranten aan hem overhandigd. Hij was er zeer verguld mee.

BALANS

*Vaak droom ik
van de hamer die viel als een donderslag
van de sikkel die mijn voeten wegmaaide als gras.*

*Onzeker, een kind bij zijn eerste stap
—mijn weg is geplaveid met vreemde klanken—
was ik mijn doofstomme handen in zweet.
In zweet.*

*Ik weet niet
wat ik er doe.
Ik weet niet
hoe ik zonder taal of teken
uit dit Babylon kom.*

*Diep onder de klinkers
schiet ik ten slotte wortel
en groei een tweelingziel.*

*De vele wonden
moest ik zelf
betalen*

*voor vreemde woorden
krijg ik nu
betaald*

Jana Beranová

H: In het Westen heeft men de neiging zich teveel blind te staren op dissidenten. Ook ik was een dissident, al hou ik niet van het woord. In Nederland ben ik nu *bijna* een dissident (lacht). Je bent een dissident, niet omdat je je nergens thuisvoelt, maar omdat je niet tegen je eigen gevoelens in kunt gaan. Bepaalde dingen die voor anderen vanzelfsprekend zijn, zijn voor jou onaanvaardbaar. Dat is vermoeiend, want je moet in je eentje tegen de stroom oproeien. Je hebt geen tijd om je terug te trekken of uit te rusten. Het gevecht gaat altijd maar door. Soms ga je aan jezelf twijfelen. Je gaat denken dat alles onzin is en niemand meer interesse voor je kan opbrengen. Gelukkig verdween die twijfel meestal als ik optrad voor publiek. Met de rest van de bevolking heb je een erg ambivalente relatie. Een groot aantal mensen koestert diep in hun hart wel sympathie voor je. Ze beseffen dat je eerlijk probeert te zijn en moreel gezien een verdedigbaar standpunt inneemt. Aan de andere kant willen ze leven zonder al te veel tegenslag en conformeren ze zich dus aan de bestaande orde. Daar hoort bij, dat ze een bepaalde afkeer van dissidenten kweken en negatieve berichten over hen in omloop brengen. Je wordt naïef genoemd, dom en destructief. Ook degenen die het goed met je menen, beweren dat je op den duur alleen maar een averechts effect zult bereiken. Door je hardnekkige opstelling versterk je volgens hen juist de conservatieve elementen binnen de partij. Ze adviseren je het regime te accepteren en *binnen de gegeven marges* kritisch te zijn. Ik zag dit niet zitten. Hoe had ik mijn repertoire aan de normen van de staat kunnen aanpassen? Eens zei een politieman tegen mij: 'ik begrijp u, u bent een idealist, maar u doet net alsof er geen Russen zijn. Dat moet u niet doen. De Russen zijn er wél en we zullen ze nooit kwijtraken. Het spijt me dat u dit niet kunt accepteren, want nu ben ik genoodzaakt tegen u op te treden. Ik doe dit niet graag, maar het is nu eenmaal de realiteit'. De man was een uitzondering: de meeste politie-beambten gingen veel cynischer te werk. Die lachten me uit en schilderden me af als een idioot. Ondanks alles lijkt het me niettemin zinvol om door te gaan met onze idealen. Concreet is het resultaat moeilijk aan te geven, maar je kunt er niet omheen dat er altijd mensen zullen opstaan om te

vechten voor de vrijheid. Met hun activiteiten drukken ze de mensen met de neus op het gebrek aan vrijheid in Tsjechoslowakije en houden ze de hoop levend dat het anders kan. In een sprongsgewijze ontwikkeling geloof ik alleen niet meer. Ook het overlijden van Husák zal geen verschuivingen veroorzaken. Husák is niet meer dan een ambtenaar. Een hoge ambtenaar die eerder aan de kant van de gematigden staat dan aan de zijde van de reactionairen. Er zijn aanwijzingen dat de politie veel harder tegen Charta had willen optreden, maar onder druk van Husák daarvan heeft afgezien. Nee, het zal nog wel enige tijd duren voordat het huidige systeem verandert. Toch ben ik niet al te somber gestemd. Via de platenmaatschappij die vanuit Zweden mijn platen in Tsjechoslowakije distribueert, krijg ik jaarlijks drieduizend brieven van jonge Tsjechen. Die leveren mij het bewijs dat het idealisme niet dood is. Ik vind dat heel ontmoedigend. De idealen van de Praagse Lente zijn dood en begraven; die tijd is geweest. De idealen van de Tsjechen leven echter voort. De jeugd draagt ze met zich mee.